

Język a komunikacja 5 tom 1

**Aspekty współczesnych
dyskursów**

**Redaktor tomu
Piotr P. Chruszczewski**

*Krakowskie Towarzystwo
Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej*

t³rtium

Kraków 2004

Marek Stachowski (Kraków)

Przegląd problemów związanych z badaniem zapożyczeń w języku dołgańskim¹

Podjęcie niniejszego tematu wydawać się może zadaniem nieco przedwczesnym, jako że badania nad językiem dołg. nie rozwinęły się jeszcze na tyle, by móc myśleć o syntezie. Całkiem na czasie będzie natomiast próba przeglądu zagadnień badawczych, w której niekoniecznie muszą być zaproponowane całkiem nowe rozwiązania, ale koniecznie musi się ukazać problemy związane z tymi badaniami oraz kierunki rozwoju na przyszłość. Dlatego też część podanych tu informacji jest powtórzeniem rezultatów już wcześniej publikowanych, co jest jednak nieuniknione w wypadku pracy o charakterze podsumowującym, tym bardziej, że nie wszystkie cytowane tu prace są łatwo i powszechnie dostępne.

1. Wprowadzenie

Ta okoliczność, iż Dołganie nie są potomkami jakiegoś plemienia tur., lecz w większości etnicznymi Ewenkami, którzy pierwotnie żyli nad Wilujem, mówili swoim własnym językiem ewk. i dopiero z czasem przeszli na jeden z dialektów jak., nie tylko odróżnia ich od większości narodów tur., ale też w pewnym stopniu wymusza inne podejście do pojęcia "wyrazu zapożyczonego" w ogóle, gdyż z punktu widzenia ich pierwotnego języka ojczystego wszystkie wyrazy jak. są zapożyczeniami (o czym będzie jeszcze mowa niżej).

Sam fakt przejścia przodków Dołganów na dialekt jak. może sugerować, że zapożyczenia w języku dołg. są jedynie szczególnym przypadkiem zapożyczeń w całym języku jak. W rzeczywistości rzecz ma się jednak inaczej.

Drogi przenikania wyrazów obcych do języka jak. i dołg. nie są bynajmniej takie same. Czasami łatwiej jest ustalić ostateczny etymon (bądź jeden z ostatecznych etymonów) danego wyrazu niż bezpośredni, jako że dla zidentyfikowania tego ostatniego nieuchronnie trzeba ustalić drogi wędrowki wyrazu. Generalnie opowiadamy się za orientowaniem się zawsze według źródła bezpośredniego, tj. np. dołg. *kandydšt* 'kandydat' uważamy za rusycyzm (< ros. *кандидат* id.), a nie germanizm (*Kandidat*), anglicyzm (*candidate*), galicyzm (*candida*) itd., chociaż wyraz ten do języka ros. bez wątpienia dostał się z innych języków Europy, a to dlatego, że swoje ostateczne brzmienie (a w niektórych wypadkach także znaczenie) poświadczono w języku dołg. uzyskał on właśnie na gruncie języka ros., a przy tym Dołganie, o czym wiemy ponad wszelką wątpliwość, nie mieli bezpośrednich kontaktów z Niemcami, Anglikami czy Francuzami, mieli natomiast i mają kontakt z Rosjanami. Jeśli więc przykład [4.6] (zob. niżej) odnosimy do grupy zapożyczeń pers., choć w języku pers. jest on arabizmem, a do arab. dostał się – znów za pośrednictwem pers. – z języków Indii, to dlatego, że jak. -y jest refleksem pers. -f, którego nie ma ani w postaci arab., ani w draw. Zaklasyfikowanie niektórych innych przykładów może być mniej oczywiste, np. jak. *šasyrka* (zob. [4.1]) powinno się właściwie uznać za rusycyzm, a jak. *mal* (zob. [4.2]) za turcyzm (co zresztą też nie jest dokładnym określeniem pochodzenia). Na przedstawiony tu podział zapożyczeń należy patrzeć więc jako na tymczasową wskazówkę orientacyjną, którą przyszłe badania pozwolą lepiej sprecyzować.

Drugi krąg problemów dotyczy kwestii chronologii zapożyczeń. Żeby móc – choćby w przybliżeniu – datować warstwy wyrazów zapożyczonych, musimy najpierw wiedzieć, odkąd w ogóle można mówić o odrębnym języku dołg. Sprawa jego odrębności żywo interesuje dziś i samych

¹ Prezentowany tutaj tekst jest nieco zmodyfikowaną i nieznacznie rozszerzoną wersją referatu, który najpierw był wygłoszony na Uniwersytecie Tokijskim w czasie sympozjum "Turkic Languages in Peripheral Eurasia: Behind Major Languages" (07. grudnia 2001), a następnie przedstawiony na spotkaniu zorganizowanym przez Koło "Linguistic Investigations" Instytutu Filologii Angielskiej Uniwersytetu Wrocławskiego (06. czerwca 2003). Już po wygłoszeniu tego referatu we Wrocławiu jego rosyjskojęzyczna wersja z jednostronicowym streszczeniem japońskim ukazała się z wcześniejszą datą w *Kyoto University Linguistic Research* 21 (2002): 1-24, oczywiście jeszcze bez modyfikacji i rozszerzeń wprowadzonych tutaj.

Dołganów, i Jakutów. Wbrew powszechnemu mniemaniu, status danego idiomu określają nie jego cechy językowe, lecz ukształtowana historycznie samoświadomość używających go osób. O tym, że Dołganie są odrębnym narodem i że mówią dziś nie dialektem języka jak., lecz własnym, odrębnym od jak., choć bardzo mu bliskim językiem, świadczy na przykład ten fakt, iż sami odróżniają siebie i swoją mowę bardzo wyraźnie od Jakutów i ich języka, nie mają poczucia przynależenia do narodu jak., a nawet organizują kongresy Dołganów mieszkających w Jakucji (Turza/Turza 1996/97: 23 i n.). Sytuacja współczesna oczywiście w niczym nie zmienia historycznych okoliczności powstania języka dołg., który rzeczywiście rozwinął się z dialektu wilujskiego języka jak. Tu pojawia się więc pytanie, kiedy powstał odrębny język dołg.

Jakuci ze swej południowej ojczyzny w okolicach Bajkału przybyli nad Lenę około XV/XVI w. Świadczy o tym z jednej strony to, że znane jest im imię Czyngis-chana (przy czym *čynys* we współczesnym języku jak. znaczy 'surowy, bezlitosny') i etnonim *mongol* (ze znaczeniem 'wielki'), co dowodzi, iż w XIII w. mieszkali jeszcze na terenach podległych Mongołom, a nie nad Leną, a z drugiej strony i ta okoliczność, że języki mong. oddziaływały nawet na strukturę i konstrukcję składniowe języka jak. (np. por. jak. *aya ija ikki* 'ojciec i matka' [*aya* 'ojciec', *ija* 'matka', *ikki* 'dwoje'] jako refleks mong. *očige eke kajar* id. [*očige* 'ojciec', *eke* 'matka', *kajar* 'dwoje']), co znaczy, że wzajemne kontakty obu tych języków trwały zapewne dość długo. Rosjanie, przybywszy w XVII w. nad Lenę, zastali tam Jakutów już jako stałych mieszkańców. Stąd można wnioskować, że Jakuci nad Lenę dotarli między XIII a XVII w., przy tym na pewno nie zaraz po pierwszych kontaktach z Mongołami. W oparciu o takie rozważania S. Kałużyński (1961: 13, 119 i n., 122) zaproponował datować przybycie Jakutów nad Lenę na XV/XVI w. i jest to datacja dziś powszechnie przyjęta.² W tej sytuacji można więc zaakceptować tezę, że nadwilujscy Ewenkowie przeszli na dialekt języka jak. nie wcześniej niż w połowie XVI w.³ Ale wówczas jeszcze wydawało się, że z czasem ulegną całkowitej jakutyzacji i staną się po prostu częścią narodu jak.

W dokumencie z 1638 r. Dołganie wymienieni są jako naród na Półwyspie Tajmyr. Ale dzie sięć lat wcześniej polski zesłaniec Antoni Dobryński zastał ich nad Leną, i to przemieszanych jeszcze z Ewenkami (Armon 1977: 18). Wydaje się rzeczą prawdopodobną, że pomiędzy rokiem 1628 a 1638 rozpoczęła się przebiegająca w kilku falach – rzecz zwyczajna u koczowników – migracja przodków współczesnych Dołganów z terytorium Jakucji na Tajmyr (Stachowski 1996a: 127 i n.). Nie wiemy, jak długo trwała. Wstępnie możemy jednak przyjąć, że zakończyła się gdzieś w 2. poł. XVII w.

Podumowując, wyodrębnienie się dołg. dialektu języka jak. możemy datować na połowę (lub 2. poł. ?) XVI w., a jego przekształcenie się w odrębny język na połowę XVII w., kiedy to Dołganie, oddzieliwszy się od zasadniczej masy Jakutów, rozpoczęli własne życie jako naród.

2. Zapożyczenia ewenkijskie

Ponieważ przodkowie Dołganów byli początkowo Ewenkami, to całą leksykę jak., którą sobie przyswoili, można w jakimś sensie uznać za zapożyczoną – przynajmniej z punktu widzenia historii narodu. Natomiast z punktu widzenia historii języka pierwotne słownictwo dołg. było właśnie leksyką jak., nałożoną na substratową warstwę słownictwa ewk. Schematycznie najstarsze słownictwo dołg. można w przybliżeniu rozdzielić na trzy warstwy:

Warstwa 1 (język ewk.):	substrat ewk.	do końca XVI w.
Warstwa 2 (dołg. dialekt języka jak.):	leksyka jak.	XVI – połowa XVII w.
Warstwa 3 (język dołg.):	nowe zapożyczenia ewk.	od połowy XVII w.

² O migracji Jakutów i jej odbiciu w legendach zob. Szynkiewicz 1984: 45-76.

³ Nie wydaje się prawdopodobnym, żeby cały naród przeszedł na obcy sobie język w czasie krótszym niż 2-3 pokolenia, tj. ok. 50-75 lat. Nie wiemy, jak długo trwała wędrówka Jakutów i kiedy dokładnie dotarli oni nad Lenę i dalej nad Wiluj. Czas pomiędzy ich szacunkowym dotarciem na te tereny (przełom XV/XVI w.) a połową XVI w. jest w tym świetle chyba minimum czasu koniecznego do całkowitego przejścia Pradołganów na nowy język. Taką datacja ma charakter tylko orientacyjny, tym bardziej, że zmiana języka obejmuje zwykle kilka pokoleń i rozciąga się na wiele lat, a mówiąc, że zmiana ta zaszła w połowie XVI w. pomijamy milczeniem kwestię, czy rok 1550 był początkiem czy końcem procesu.

Wszystkie datacje są tu oczywiście przybliżone. Tym niemniej od razu można zauważyć pierwszy problem w badaniu zapożyczeń ewk.: jak odróżnić warstwę 1 od 3? Na razie nie umiemy na to odpowiedzieć. Być może jednym z pomocnych kryteriów mogłoby być stopień asymilacji spółgłosek w grupach, por. np.

- [2.1] dołg. *ʒukča* ~ *duka* 'dom, czum' < ewk. *ʒukčš* 'szkielet jurty/czumu' (DW 91; АНН-КНН 2000: 671 i n.), gdzie *ʒukča* jest niezaadaptowanym, a *duka* zaadaptowanym refleksem wyrazu ewk. – Zob. też przykład [6.19].

Jednak interpretacja takich faktów nie jest jednoznaczna. Zazwyczaj naród A zapożyczając wyrazy od narodu B na początkowym etapie kontaktów z B poddaje je silnej adaptacji, gdyż język B jest mu jeszcze mało znany. W fazach późniejszych, gdy język B jest narodowi A coraz lepiej znany, silna adaptacja czy wręcz jakakolwiek adaptacja traci na znaczeniu i staje się może nawet całkiem zbędna. Ale w naszym wypadku rzecz ma się nieco inaczej. Przodkowie Dołganów mówili po ewk., który był dla nich językiem ojczystym, i przechodząc na dialekt języka jak. zapewne znane im już wcześniej własne wyrazy ewk. wymawiali nadal bez zmian, tzn. czysto po ewk. – nie mieli oczywiście potrzeby adaptowania ich do wymowy jak. Dwujęzyczność dołg.-ewk. nie jest im zresztą obca i dziś. W tej sytuacji stopień adaptacji elementów zbitki spółgłoskowej jest niezbyt pomocny w rozróżnianiu warstw chronologicznych; może natomiast być socjolingwistycznym narzędziem ustalania grup społecznych (np. poprzez ustalanie różnic między jedno- i dwujęzyczyniami Dołganami czy też między dwoma pokoleniami, co zresztą w praktyce może wyjść na to samo).

Możliwe, że w przyszłości uda się rozdzielić część zapożyczeń ewk. na podstawie kryteriów semantycznych. I tak na przykład terminologia hodowli reniferów jest w języku dołg. pochodzenia ewk. Jeśli na dialekt jak. przeszli Ewenkowie-hodowcy reniferów, którzy nadal prowadzili swoje hodowle, to rzeczą naturalną będzie uważać ich słownictwo fachowe za substrat ewk. (warstwa 1). Możliwe, że do tej warstwy należą też nazwy ubrań.

Do substratu wliczyć wypada i następujące wyrazy:

- [2.2] dołg. *ahylga-lš* i *ahylga-r* 'wyśledzić zwierzę na polowaniu' < ewk. *axilga-mš* id. – Tu Dołganie ewidentnie rozumieli strukturę wyrazu ewk., skoro potrafili wydzielić temat czasownika, i mieli widać dość czasu, by przeprowadzić asymilację morfologiczną (dodanie sufiksów *-lš* i *-r*), tak że wyraz ten zapewne należy do najdawniejszej leksyki ewk. w języku dołg., tj. do warstwy 1.

To, że wszystkie te stwierdzenia są tylko domysłami, wiąże się z bardzo złym stanem badań w tym zakresie. Nawet dla języka jak., któremu poświęcono znacznie więcej prac niż dołg., dysponujemy praktycznie ledwie jedną monografią na ten temat: ВЭЯ (zob. Literatura). Niestety wciąż jeszcze nie mamy pracy o kontaktach języka jak. z językami tung., która godna byłaby porównania z monografią S. Kałużyńskiego (1961) o wpływie mong. na język jak. Zapożyczeniom ewk. w języku jak. poświęcono w ВЭЯ ok. 10% objętości całej pracy. To oczywiście bardzo niewiele, nawet jeśli rzeczywiście wpływ ewk. na jak. był bez porównania mniejszy niż wpływ jak. na ewk. Poza tym interpretacje etymologiczne w ВЭЯ zdecydowanie wymagają dziś powtórnego przejrzenia. Nie sposób się na przykład zgodzić z tym, że jak. *buorsa* 'suszona na słońcu ryba' < ewk. *purča* id., ponieważ:

- [2.3] ewk. *purča* < piśm.mong. *borča* id.;
jak. *buorsa* < ros. *бóрса* id. < samoj. **por-sá* id. (< **por-* 'jeść').

Por. Janhunen 1977 passim; Stachowski 1992: 110 i n.; АНН-КНН 2000: 120, 454 i n.

Etymologia tego wyrazu jest niewątpliwie bardzo zawiślana. Nie do końca jasny jest na przykład związek piśm.mong. *borča* z samoj. **por-sá*. Ale na pewno jak. *buorsa* jest rusycyzmem, a nie ewenkizmem w języku dołg.

Podsumować tę część niniejszego studium można tak: (1) Zapożyczenia ewk. w języku dołg. są praktycznie rzecz biorąc nieprzebadane. (2) Z grubsza dadzą się one rozdzielić na starsze [warstwa 1] i młodsze [warstwa 3]. (3) Możliwe, że i w XVII w., w okresie migracji między Jakucją a Tajmyrem [warstwa 2] pojawiły się nowe zapożyczenia ewk. (4) Brak dotąd prób znalezienia kryteriów, które pozwoliłyby rozdzielić zapożyczenia ewk. na grupy, zwłaszcza chronologiczne. (5) Jeśli uda się wykazać dla pewnej grupy ewenkizmów, że zostały one zapożyczone przez Dołganów już po przesiedleniu się na Tajmyr, to będzie to grupa "najbardziej dołgańskich ewenkizmów", ponieważ zapożyczone je już w okresie uzyskania przez język dołg. odrębności.

3. Zapożyczenia mongolskie

Problem zapożyczeń mong. w języku dołg. jest równie słabo poznany co problem zapożyczeń ewk. Jednakże istotna różnica między tymi dwoma zagadnieniami polega na tym, że Dołganie na Tajmyrze nie mieli już bezpośredniego kontaktu z Mongołami, tak że wszystkie zapożyczenia mong. przeszły do ich języka przed połową XVI w. wraz z resztą lesyki jak. Dlatego w wypadku mongolizmów warstwa 3, tj. "czysto dołg. mongolizmy" nie istnieje (choć słaby stan poznania nie pozwala wykluczyć, że istnieją jednak wyrazy mong., które weszły do języka dołg. już na Tajmyrze przez pośrednictwo ros. – ale wówczas właściwie należy je rozpatrywać jako rusycyzmy). Jeśli wyraz mong. ma w języku dołg. postać fonetycznie archaiczną, to i w języku jak. jego brzmienie będzie równie archaiczne, por. tu dwa następujące przykłady:

[3.1] dołg. *hišim* 'sznur' = jak. *sišim* id. < starsze mong. *šidim > piśm. mong. *sišim* id. (DW 195).

[3.2] wyraz niepoświadczony w języku dołg.: jak. *sišij* 'moczący się w pościeli; obrzydliwy' < mong. *šišij id. < *šidij, por. tur. *šidik* 'mocz'.

Z tych dwóch wyrazów słowo [3.2] jest młodsze niż [3.1]. Jeśli [3.2] zostanie kiedyś w przyszłości odnalezione w języku dołg., to na pewno z -š-, jak w jak., nie z -d-.

4. Zapożyczenia arabskie i perskie

Turkolodzy przez długi czas sądzili, że tzw. wyrazy "muzułmańskie", tj. arab. i pers. nigdy nie przeniknęły aż do języka jak. (i tym bardziej do prawie nikomu nieznanego dołg.). Dziś wiemy już, że takie wyrazy jednak istnieją.⁴

Przykłady zapożyczeń arab. w języku jak.:

[4.1] jak. *šasyrka* 'kochanka, nałożnica' < ros. *ясырка ~ *ясырка < ros. *ясырь* 'niewola' < tur. *asır* 'niewolnik' < arab. *asir* 'jeniec' (zob. też АНИКНН 2000: 731).

[4.2] jak. *mal* ~ *māl* 'rzecz, towar, dobra' < tur. *mal* ~ *māl* id. < arab. *māl* id. (Stachowski 1995: 132).

[4.3] jak. *tābiāx* 'grób, mogiła' < *tabyax < *tabyak < *tabugak < *tabuk (+ *-ak) < arab. *tābūt* 'trumna' (Stachowski 1995: 134).

Przykłady zapożyczeń pers. w języku jak.

[4.4] jak. *kōyül* ~ *kōyöl* 'lok, grzywka' < (? kirg. *kōkūl* id. <) pers. *kākul* id. (Stachowski 1992: 113).

[4.5] jak. *Myrsa* ~ *Myssa*, imię bohatera < tur. *mirza* 'książe' < pers. *mirzā* id. (< pers. *amirzāde* < arab. *amir* 'władca' + pers. *zāde* 'syn') (Stachowski 1992: 114).

[4.6] jak. *sandaly* 'niski stół (u dawnych Jakutów)' << pers. *sandāl* 'krzesło, fotel' < arab. *sandal* 'drzewo sandałowce' (< pers. *šāndāl* id. < st.-ind. *candana*-id. < draw. *cāntam* id.) (Stachowski 1992: 114 i n.).

W języku jak. takich słów jest ok. 30, w dołg. tylko ok. 10. Tym samym pojawia się oczywiście pytanie, czemu jest ich w dołg. mniej niż w jak. Przed sformulowaniem odpowiedzi korzystnie będzie rozpatrzyć możliwe drogi przenikania wyrazów "muzułmańskich" do języka jak. i dołg.

Najdawniejszym mógł być kanał st.-kirg. W IX w. Kirgizi, którzy również pierwotnie nie byli Turkami, mówią już po tur. Po zwycięstwie nad Ujgurami, znanymi nam z tekstów sttur. pod nazwą *Tokuz-Oguz* 'Dziewięciu Oguzów' (Nagrozdka-Majchrzyk 1978: 43), przejmują oni władzę na stepie i utrzymują ją do podbojów mong. w XIII w. (tamże 83; Scharlipp 1992: 89⁵). Nie jest łatwo znaleźć słowa, które mogły przejść właśnie przez pośrednictwo st.-kirg., ale być może tu wypada zaliczyć dołg. wyraz *kāpsā*, por.:

⁴ Wpływ języków "muzułmańskich" był zresztą zapewne większy, niżby się można było ze względu na odległość geograficzną spodziewać, skoro pers. *xodā* 'bóg' przyjęło się u ludów tur. Altaju zarówno jako ogólne oznaczenie boga, jak i – później – w znaczeniu 'Bóg chrześcijański', a nawet weszło do rodzimej mitologii szamanistycznej, także w odniesieniu do boga podziemi (Kałużyński 1986: 135).

- [4.7] dołg. jak. *kāpsā* 'mówić, powiedzieć' < *kāp < ? kirg. *kāp* '1. słowo, rozmowa; 2. istota sprawy, poważna rozmowa' < pers. *gāp* '1. rozmowa, paplanina; 2. przechwalanie się, przechwałki; 3. (dial.) słowo' (Стаховски 1997: 44 i n.).

W odróżnieniu od innych wyrazów ten nie ma swojego odpowiednika w językach mong. Z tego też powodu przyjmujemy dla niego pośrednictwo kirg. Gdyby istniał odpowiednik mong., bardziej naturalne byłoby przyjęcie pośrednictwa mong. i tak właśnie rzecz się ma na przykład z wyrazem:

- [4.8] dołg. jak. *bolot* 'miecz' < mong. *bolot* ~ *bolod* ~ *bolad* ~ *bolud* 'stal' < pers. *puład* id. (Joki 1952: 96; Stachowski 1992: 111).

Pośrednictwo ros. jest w takich wypadkach wysoce prawdopodobne, ponieważ Dołganie mieli (a w każdym razie mogli mieć) kontakt z Rosjanami jeszcze nad Wilujem (podbili oni bowiem Jakućkę mniej więcej w 1. poł. XVII w., tj. akurat w tym czasie, gdy przodkowie Dołganów ją opuszczali) i oczywiście także w późniejszych czasach na Tajmyrze. Ponieważ jednak w początkach XVII w. Dołganie mieli niewiele czasu na zapożyczanie wyrazów ros., bardziej prawdopodobnym jest założenie, że większość rusycyzmów (o ile wręcz nie wszystkie) zapożyzyli oni już po migracji na Tajmyr, tzn. niezależnie od Jakutów. Myśl ta znajduje potwierdzenie także w fonetyce zapożyczeń, por. na przykład następujące przykłady, w których nie sposób objaśnić postaci dołg. fonetyką jak.:

- [4.9] dołg. *kanpyat* 'cukierek' wobec jak. *kāmpīāt* id. < ros. *конфет(а)* id.

- [4.10] dołg. *pirāsidatyal* 'przewodniczący' wobec jak. *prāsādātāl* ~ *bārāsādātāl* id. < ros. *председатель* id.

- [4.11] dołg. *skap* 'szafa' (Fujishiro 1992: 267; DWS 223) i jak. *yskāp* id. < ros. *шкаф* id.

Zapewne odnosi się to także do tych arabizmów i farsyzmów, które dostały się do języka dołg. za pośrednictwem ros. Z tym jednak, że w języku ros. tworzą one nie jedną, lecz co najmniej dwie warstwy chronologiczne: przedsyberyjską i syberyjską (por. Wprowadzenie w Аникин 2000). Na warstwę przedsyberyjską składają się wyrazy orientalne, które weszły do języka ros. (zwykle za pośrednictwem tat. bądź innych języków tur.) jeszcze przed migracją wieśniaków ros. na Syberię, tak że wyrazy te pochodzą sprzed XVII w. Oprócz [4.1] zaliczyć tu wypada na przykład następujące słowa:

- [4.12] dołg. *hundūk* 'skrzynka' < ros. *сундук* << arab. *ṣundūq* (Стаховски 1997: 44; Аникин 2000: 512).

- [4.13] dołg. *haraj* 'komórka, szopa' (DWS 97) < ros. *сарай* << pers. *sarāj* 'pałac' (KRD 90; Аникин 2000: 483).

Problem ewentualnego pośrednictwa języków ural. (czy zwłaszcza samoj.?) i/lub jenis. nie był w ogóle dotąd badany, aczkolwiek nie jest ono niemożliwe, gdyż w obu tych rodzinach językowych można znaleźć wyrazy arab. i pers., choć rzeczywiście nieliczne.

Przykłady z języków ural.:

- [4.14] kamas. *bolat* 'stal' (Joki 1952: 96) << pers., zob. [4.8].

- [4.15] selk. *šat* ~ *šaj* 'chleb' (< komi *šatʹ*?) << pers. *nān* id. (> dial. anat.-tur. *neʹn* id.) (Pomorska 1995a: 111; Maciuszak 1998: 21; Werner 2002: II 26). – Por. [4.18].

- [4.16] mator. *toti* 'biegusik [ornit.]' < piśm. mong. *toti* 'papuga' < pers. *tuti* id. (Helimski 1997: 366, № 1068).

Przykłady z języków jenis.:

- [4.17] kott. *koas̄* ~ *koš̄* 'piękny' << wczesno-npers. *x^was̄* id. (> **x^wus̄* > **xōš̄* > współcz. pers. *xoš* id.) (Stachowski 1996b: 98; Werner 2002: I 458 s.v. *ʒku:s*; odnośnie npers. **x^w* zob. też Pisowicz 1985: 121-123).

- [4.18] ket. *naʹn* ~ *nāʹn* = jug. *šāʹn* 'chleb' (? < komi *šatʹ*) < pers., zob. [4.15].

Szczególnym przypadkiem w tej grupie jest wyraz [4.19-20], którego droga do języków samoj. i tur. była, jak się wydaje, szczególnie długa:

- [4.19] kamas. *multyk* ~ *multuk* 'strzelba' < tur., np. tel. *multyk*, szor. *multyk* ~ *multuk* id. – Joki (1952: 233) wyprowadza to słowo < tel. *multa* ~ *mylta*, czag. *piltā* 'lont' < pers. *fatīle* id. < arab. *fāṭīl* id. (> osm.-tur. *fītāl*, ros. *фитиль* id.).

Istnieje jednak jeszcze inna możliwa etymologia, której, o ile wiem, dotąd w literaturze nie rozpatrywano:

[4.20] tur. *multuk* ~ *multyk* < *muntuk ~ *munduk < arab. *bunduq-ijja* 'strzelba' < arab. *bunduq-ī* 'wenecki' < europ. (rom.) *venedik* (itp.) id.

Nie wszystko jest tu do końca zrozumiałe, np. dłaczego arab. *-d-* odpowiada w tur. materiale *-t-* i dłaczego wokalizm drugiej sylaby wyrazu tur. jest niestabilny. Tym niemniej należy tę etymologię traktować poważnie, jako że strzelba jest bez wątpienia wynalazkiem nie-tur., stąd wielce prawdopodobne jest, że narody tur. poznawszy strzelbę zapożyczyły też jej obcą nazwę; możliwość, że same taką nazwę utworzyły, wydaje się mniej prawdopodobna.

Przedstawivszy pokrótce kwestię zapożyczeń arab. i pers. w języku dołg. i innych językach Syberii, a także problemy związane z ich badaniem, możemy powrócić do postawionego uprzednio pytania: dłaczego arabizmów i farsyzmów jest w języku dołg. mniej niż w jak.? W 1997 r. próbowałem znaleźć odpowiedź na to pytanie i, o ile wiem, nigdzie. odtąd nie proponowano innego wyjaśnienia ani nie zgłaszano zastrzeżeń:

"Эта ограниченность, возможно, связана с (по крайней мере) двумя эмиграционными волнами пра якутов. [...] Если бы арабские и персидские слова принадлежали первой из этих волн, можно было бы скорее всего ожидать их большой распространенности на всей территории, занятой якутскими завоевателями. Возможно, что [...] именно этой волне и принадлежат те слова, которые попали и в долганский язык, тогда как остальные арабизмы и фарсизмы якутского языка до ухода долган на Таймыр были (как принадлежащие второй волне [...]) географически ограничены и распространились только в новейшее время." (Стаховский 1997: 48).

Oznacza to tym samym, że materiał dołg. pozwala podzielić zapożyczenia arab. i pers. na dwie grupy, różniące się pierwotnie albo chronologicznie (pierwsza fala była starsza od drugiej), albo geograficznie (każda grupa wywodzi się z innego obszaru południowej praojczyzny Jakutów).

5. Zapożyczenia samojedzkie

We wprowadzeniu do słownika dołg. (DW) pisałem w 1993 r. o swojej nadziei, iż pomoże on odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu języki samoj. oddziaływały na dołg. Na szczęście (i w odróżnieniu od innych grup zapożyczeń) odpowiedź w tym wypadku nadeszła bardzo szybko. Już rok później ukazała się drukiem recenzja mojego słownika, której autor poszedł dalej, niż oczekiwać by można od standardowej recenzji – wybrał on bowiem i zanalizował wyrazy samoj. w języku dołg. (Хелимский 1994). Tym dziwniejsze jest więc to, że w 1997 r. *passus* o mojej nadziei z 1993 r. pojawił się w pracy Turza/Turza, jak gdyby nic w międzyczasie nie opublikowano. Najwidoczniej autorzy tej rozprawy nie mieli dostępu do recenzji E. Helimskiego. Z tego też powodu pozwałam sobie poniżej przedstawić cały, zresztą niewielki materiał zanalizowany w recenzji:

- [5.1] dołg. *aku* 'renifer przyuczony do jedzenia zboża; udomowiony renifer' < ngan. *auku* 'udomowione cięle renifera', en. *auku* 'udomowiony renifer'.
 [5.2] dołg. *baka* 'skrobak do usuwania miazdzy ze skóry' < ngan. *bakā* id.
 [5.3] dołg. *lāpsā* 'krążek kościany na końcu kija do poganiania reniferów' < ngan. *lopsj* id.
 [5.4] dołg. *lojto* (~ *jolto*) 'deska w podłodze' < stngan. *lojto ~ *lojtu (> wsp. ngan. *lojt'ū* ~ *lot'ū*) id.
 [5.5] dołg. *sylāka* 'naczynie w kształcie koryta na ryby i mięso, którego dno wykorzystywane jest też do krojenia skóry' < ngan. *sila'ka* id. < stngan. **si/Vkka* id.
 [5.6] dołg. *Papigaj* (= ros. *Помра́й*), nazwa rzeki < stngan. *pā bigaj (> wsp. ngan. *l'ā bigaj* 'leśna rzeka').

Najciekawszym aspektem tego studium jest ten fakt, że co najmniej w wypadku [5.4] i [5.6] wyrazy dołg. należy wprowadzać raczej ze stngan., niż ze współczesnych postaci ngan. Okoliczność ta przemawia za bardzo dawnymi kontaktami Dołganów z Nganasanami. Myśl taka znajduje potwierdzenie także we wpływie strukturalnym języka ngan. na dołg., widocznym na przykład w użyciu sufiksu posesywnego 2.os.l.poj. (a nie 3.os.) w funkcji rodzajnika określonego:

- [5.7] dołg. *kūōlūy aryllan balyk tuttalar* 'when the lake [nie *'your lake'] became free of ice, they caught fish' (Stachowski 1998: 127).

[5.8] dołg. *horoguj ... nõǰüölärij...* 'some... others... [nie *'some of your people..., the others of your people...']' (tamże).

[5.9] dołg. *ontuj ʃta Sǎlibār* 'the name of this [nie *'your'] person is S.' (Fujishiro 1999: 92).

Ale z drugiej strony, zapożyczeń tych jest zaledwie sześć, co zdaje się raczej sugerować, że kontakty obu narodów były niezbyt intensywne i zapewne niedługotrwałe. Jak więc pogodzić te dwie sprzeczności?

Myślę, że problem ten wiązać należy z dialektologią dołg. Język dołg. dzieli się mianowicie na trzy dialekty tworzące dwie grupy: zachodnią (z dialektem południowym i północnym) oraz wschodnią (z dialektem anabarskim). Granica między dialektem południowym a północnym przechodzi przez miasto Chatanga. Znane nam obecnie słownictwo dołg., zebrane w DW, pochodzi niemal w całości z dialektu południowego. Dopiero w drugim tomie, tj. w DWS pojawia się nieco więcej słownictwa z dialektu północnego, ale tom ten ukazał się w 1998 r., więc E. Helimski nie mógł go oczywiście jeszcze uwzględnić w swojej recenzji z 1994 r. Wydaje się, że wpływ ngan. jest w dialekcie północnym silniejszy i lepiej widoczny niż w południowym. W każdym razie konstrukcje strukturalne typu [5.7-9] charakterystyczne są wyłącznie dla północnego Tajmyru.

Ale pozostaje jeszcze zagadnienie archaicznych postaci zapożyczeń ngan. w języku dołg. Na ten temat czytamy u E. Helimskiego następujące zdanie (Хелимский 1994: 237):

“Видимо, мы имеем дело [...] со следами нганасанского влияния на северо-восточные якутские говоры в период еще до сложения долганской народности.”

Ale tu wyłania się pytanie, dlaczego w takim razie st.-ngan. *lojto ~ *lojtu nie ma poświadczeń w dialektach jak. Nie wiadomo także, dlaczego st.-ngan. nazwa rzeki na wschodzie Tajmyru *pā bigaj miałyby być najpierw zapożyczona do północno-wschodnich dialektów jak. Realniej wygląda myśl, że *lojto zapewne, a *pā bigaj na pewno zapożyczyli Dołganie już na Tajmyrze. Całkiem możliwe jest też obce pośrednictwo, np. ewk., ponieważ akurat Ewenkowie mogli już wcześniej mieć kontakt z Ngasanasami i przenieść dawne ngan. postaci fonetyczne do języka dołg. Przy rozpatrywaniu konkretnych słów pojawiają się jednak problemy, np. nie udało mi się znaleźć śladów ngan. *lojto w języku ewk.

W sumie, choć dysponujemy dzisiaj doskonałą analizą etymologiczną wyrazów ngan. w języku dołg. (Хелимский 1994), ich chronologia i drogi przenikania są nadal nie dość dokładnie poznane.

6. Zapozyczenia rosyjskie

Wyrazy ros. w języku dołg. stanowią najmłodszą, największą i – z punktu widzenia życia współczesnych Dołganów – najważniejszą warstwę słownictwa zapożyczonego. Wpływ ros. widać zresztą nie tylko w leksyce, lecz także na przykład w przejmowaniu konstrukcji strukturalnych (kalki). W dalszym ciągu tego studium koncentrować się będziemy głównie na słownictwie, toteż tu warto dać przykład choć jednej kalki:

[6.1] dołg. *ārābillāk* 'pewny, niezawodny' < *ārābil* 'nadzieja', na wzór ros. pary: *надежда* → *надежный*.

Temat zapożyczeń ros. wydaje się w pierwszej chwili dość łatwym, jako że słownictwo ros. jest nam oczywiście znane bez porównania lepiej niż na przykład samoj. Ale w rzeczywistości i tu pojawia się szereg problemów.

Po pierwsze, Dołganie zapożyczyli wiele słów nie z literackiego języka ros., lecz z dialektów. Ogólny kwalifikator "z ros." jest na początkowym etapie pracy pomocną wskazówką, ale nie wystarcza z punktu widzenia dokładności etymologicznej. Dawniej nieraz lekceważono ten aspekt, ale dziś jest on już powszechnie uwzględniany przez wszystkich poważnych badaczy (odnośnie metodologii zob. Berta 1983: 20; Pomorska 1995b: 102).

Po drugie, także w tym wypadku koniecznie należy się liczyć z możliwością pośrednictwa samoj. i tung., gdyż Rosjanie mieli kontakty handlowe z narodami północnej i zachodniej Syberii już w XIII i XIV w. (Панян 1991: 3), toteż w pełni możliwe byłoby przeniknięcie wyrazów ros. tą drogą do wówczas jeszcze tunguzożyjących Dołganów. Na miejscu będzie zaznaczyć od razu, że w wypadku innych języków tur. brać trzeba pod uwagę raczej pośrednictwo mong., jak na przykład w następującym wyrazie:

- [6.2] tuw. *savyjā* 'safian', przypuszczalnie < mong. < ros. *сафьян* id. – Brak *-n* w języku tuw. wskazuje na pośrednictwo mong. (Pomorska 1995: 98). – Por. dołg. *hapjau* id., bezpośrednio < ros. *сафьян*.

Szczególnie trudną grupę stanowią wyrazy tur., które przeniknęły do języka dołg. poprzez ros., gdyż koniecznie trzeba je oddzielić od rodzimych wyrazów tur., a kryteria fonetyczne dają nie zawsze jednoznaczne wskazówki. – Ale zob. np.

- [6.3] dołg. *kapkän* 'pułapka, potrzask' < ros. *капкан* id. [< tur.] (KRD 94). – Dołg. *-ä* jest tu refleksem ros. akcentowanego *-ä*. Postać czysto tur. powinna być dać w dołg.: *kappan, por. dołg. *kappak* 'przykrywka' < stjak. *kapkak < ptur. *kappak.

Czwarta trudność polega na tym, że wiele słów przedostawało się do języka dołg. nie w postaciach słownikowych, lecz w przypadkach zależnych (zapożyczenia z języka mówionego). Por. następujący przykład:

- [6.4] dołg. *ostoluobaj* 'stołówka' < ros. *столово́й* (jak w: в *столово́й*, к *столово́й*, из *сто́лово́й* – zob. Pomorska 1995b: 102). – Tu oczywiście mija się z celem rozważanie przyczyn rzekomego odpadnięcia ros. *-a*, które się w pozostałych przykładach rusycyzmów w dołg. zachowuje.

Po piąte, Rosjanie nie byli jedynymi Słowianami na Syberii. Do dzisiaj żyją na Tajmyrze Ukraińcy, toteż niewykluczone, że niektóre wyrazy zapożyczono w ukr. postaci fonetycznej. Rzecz tym bardziej możliwa, że (być może) przejmowano wyrazy także z języka pol., którego zasięg oddziaływania musiał być na Syberii ze zrozumiałych powodów mniejszy, niż to się działo w wypadku języka ros. czy ukr. Z języka pol. Jakuci zapożycczyli (choć przypuszczalnie nie bezpośrednio, a poprzez język ros.) co najmniej jeden wyraz:

- [6.5] jak. *pruoška* (> i ~ *baruoska*) '1. tabaka do wąchania; 2. organy płciowe małego chłopca' << (? lub:<) pol. gen. *proszka* (~ *proszku*) < pol. nom. *proszek* (Хелимский 1990: 41; co do jak. semantyki zob. Аникин 2000: 456 i n.). – Ponieważ wyraz ten poświadczony jest tak w syberyjskich, jak i w europejskich dialektach ros., domyślać się można, że ros. wieśniacy przynieśli go wędrując z Europy na Syberię. Taki scenariusz wydaje się bardziej prawdopodobny niż koncepcja zapożyczenia tego wyrazu niezależnie w Europie i na Syberii. Dlatego sądzimy, że Аникин *op. cit.* poprawnie zaklasyfikował go jako zapożyczenie przedsyberyjskie. W takiej jednak sytuacji wyraz ten nie może świadczyć o zapożyczaniu słownictwa od zesańców pol. bezpośrednio do języków tubylców Syberii.

Do powiedzianego powyżej dodać należy jeszcze kwestię chronologii. Mimo częstego braku wyraźnych kryteriów fonetycznych, czasem możliwe jest jednak ustalenie przynajmniej chronologii względnej:

- [6.6] Kryterium fonetyczne: ros. *багу́льник* '(botan.) bagno' > dołg. (1) *babyalyndyk* ~ (2) *babylyandyk* id. – Ponieważ dyftong *-ya-* w postaci (1) odzwierciedla ros. akcentowane *-ý-*, to wariant (2) pochodzi z (1).
- [6.7] Kryterium semantyczne: dołg. *säbiäskäj* 'sowiecki' musiało być zapożyczone po 1917 r., natomiast dołg. *paskäl* 'ludowy kalendarz dołg.' < ros. *пасха́л-ня* 'tablice do obliczania Wielkanocy' na pewno przed 1917 r.

Przypuszczalnie do wczesnych zapożyczeń zaliczyć można te rusycyzmy, które we współczesnym języku ros. wyszły już z użycia, aczkolwiek nie sposób w ciemno przyjąć, że nie pojawiają się one również w dialektach:

- [6.8] dołg. *doröbo!* 'dzień dobry!' < ros. *здорово!* id.

- [6.9] dołg. *pyrastý (w czasowniku *pyrastýlas-* 'pożegnać się') < ros. *прости́* 'do widzenia!'.
Jednak przykłady [6.8-9] są zaadaptowane do języka dołg. nie bardziej niż wyrazy zapożyczo-

ne ewidentnie w nowszych czasach:

- [6.10] dołg. *kybärtal* 'plan kwartalny' < ros. *квартал* 'kwartał'.

- [6.11] dołg. *hibiür* 'sweter' < ros. *свйтер* id.

- [6.12] dołg. *piärtmä* 'ferma' < ros. *ферма* id.

Porównanie tych dwu grup pokazuje, że silna adaptacja niekoniecznie oznacza, że zapożyczenie jest dawne. Dla języka jak. P. A. Slepcev (Слепцов 1975: 53-60, 69) wyróżnił trzy fazy adaptacji wyrazów ros.:

- [6.13] Nieuniknione minimum: Zastąpienie niektórych spółgłosek ros. jakuckimi lub oddanie ros. samogłoski akcentowanej długą w jak. Harmonię wokalną można ignorować. Przykłady: jak. *bandŕ* 'bandyta' < ros. *бандѣт* id., jak. *polisysja* 'policja' < ros. *полиция* id. (Слепцов 1975: 53).
- [6.14] Adaptacja częściowa: Uwzględnia się harmonię palatalną, ale niekoniecznie labialną. Grupy spółgłoskowe mogą pozostawać bez asymilacji. Ros. -VsV- nie przechodzi w -VhV-. Przykłady: jak. *bārāsđātāl* ~ *prāsđātāl* 'przewodniczący' < ros. *председатель* id., jak. *aptanuomyja* 'autonomia' < ros. *автономия* id., (Слепцов 1975: 57).
- [6.15] Pełna adaptacja: Uwzględnia się harmonię labialną. Tendencja do likwidowania grup spółgłoskowych. Przykłady: jak. *aptanuomyja* 'autonomia' < ros. *автономия* id., jak. *babyryka* 'fabryka' < ros. *фабрика* id. (Слепцов 1975: 60).

Przedstawiona tu klasyfikacja opiera się na zasadach ogólniejszych. W gazetach jak. w jednym i tym samym roku pojawiały się rozmaite warianty fonetyczne wyrazów ros., wykazujące cechy różnych stopni adaptacji. Podobnie rzecz się ma i w języku dołg., gdzie dźwięki i wznoski mogą odmiennie wymawiać słowa ros. Widocznie mamy tu do czynienia nie tyle z różnymi warstwami chronologicznymi, co raczej z czynnikami socjolingwistycznymi – kto lepiej nauczył się języka ros., ten wymawia wyrazy ros. z minimalną adaptacją albo i w ogóle ich nie adaptuje, trzymając się nienagannej wymowy ros. Ale oczywiście w jakimś stopniu ma to związek także z chronologią: współcześni młodzi Dołganie na pewno lepiej mówią po ros. niż na przykład ich pradziadkowie. Zapewne i dla języka dołg. można przyjąć trzy stopnie adaptacji fonetycznej. Za punkt wyjścia dla dalszych rozważań może posłużyć na przykład następujący wyraz:

- [6.16] ros. *лѡска* (acc. *лѡскы*) 'łyżka' > dołg. *luosku* ~ *lošku* ~ *luoska* ~ *loska* id.

Tu pojawia się pytanie, jak ustalić kolejność chronologiczną powstawania tych wariantów. Te z nich, które są refleksami ros. przypadków zależnych przypuszczalnie są starsze od wywodzących się z ros. nom. Stąd *luosku* i *lošku* uznać wypada za starsze od *luoska* i *loska*. Z drugiej strony, warianty z -š- są słabiej zaadaptowane niż warianty z -s-. Hierarchię adaptacji można w takim razie przedstawić mniej więcej tak (wg KRD 73, gdzie omówiony jest też przykład dołg. *lakka* ~ *lotka* ~ *luotka* 'łódka'):

- [6.17] stopień adaptacji I: *luosku*
stopień adaptacji II: *luoska* ~ *loska*
stopień adaptacji III: *lošku*

Lub, jeśli przyjąć, że istniały dziś niepoświadczone, silniej zaadaptowane warianty z -š- odpowiadające mniej zaadaptowanym wariantom z -s-:

- [6.18] stopień adaptacji I: *luosku*
stopień adaptacji II: *luoska* ~ *loska*
stopień adaptacji III: *lošku* ~ **l(u)oška* ~ *loška

Taki model uwzględnia tendencję rozwojową poświadczoną na parze słów: *luosku* ~ *lošku*, w której wyraźnie widać ewolucję od silniejszej do słabszej adaptacji fonetycznej.

Jak widać, mamy tu do czynienia z kierunkiem rozwoju dokładnie przeciwnym do rozwoju w języku jak., dążącym do z czasem coraz silniejszego adaptowania słów ros.

Innym przejawem tej tendencji jest na przykład słabsza lub wręcz całkiem zaniechana asymilacja grup spółgłoskowych:

- [6.19] dołg. *čulku-lar* 'pończochy; skarpety' < ros. *чулки* id. (por. jak. *čulku* ~ *čukku* id.; KRD 86). – Zob. też [2.1].

lub stosunkowo rzadkie samogłoski anaptyczne w grupach nagłosowych:

- [6.20] dołg. *prahłānāš* 'zarządzanie, rządu' < ros. *правление* id. – Por. jak. *byrabylyanāš* id. (KRD 108).

dołg. *ruška* ~ *urūška* 'pióro' < ros. *ручка* id. – Por. jak. *urūčuka* id. (KRD 113).

W obu wypadkach mamy do czynienia praktycznie rzecz biorąc z dwoma przejawami jednej i tej samej tendencji w języku dołg. do jak najlepszego zachowania ros. połączeń spółgłoskowych. Tendencji takiej niewątpliwie nie przejawia język jak.

Oczywiście nie dla wszystkich wyrazów zapożyczonych język dołg. wypracował nowsze, tj. słabiej zaadaptowane warianty. Niektóre utrwaliły się w swej postaci silnie już zaadaptowanej i

mało przez to przypominającej etymon ros. Wyrazy te można zapewne z dużą dozą prawdopodobieństwa uznać za wczesne zapożyczenia. Kilka przykładów:

- [6.21] dołg. *barāhynŭtyk* 'święto' < *barāsytyk < ros. *праздник* id. (KRD 51, 83).
 dołg. *hāglaj* 'stęchły, zatechły' < *sāklaj < ros. *затхлый* id. (KRD 68, 90).
 dołg. *myłā* < *młā < ros. *мля* ~ *мля* id. (Фасмер; KRD 33, 102).
 dołg. *pyarsal* 'felczer' < ros. ludowe *фельшал* id. < ros. liter. *фельдшер* id. (< dawne niem. *Feldscher* 'wojskowy chirurg i fryzjer') (KRD 68, 109).

Adaptacja morfologiczna rusycyzmów w języku dołg. jest w praktyce zbędna, ponieważ język dołg. nie zna rodzaju gramatycznego ani różniących się od siebie paradygmatów deklinacyjnych i koniugacyjnych, które by na przykład wiązały semantykę danego wyrazu z samogłoską w jego wygłosie. Tym niemniej, od czasu do czasu pojawiają się trzy typy adaptacji związanej z procesami morfologicznymi, których sedno sprowadza się jednak nie tyle do przysposobienia wyrazu obcego do wymogów rodzimej morfologii, co raczej do usunięcia tych ros. morfemów, które są zbędne z punktu widzenia morfologii dołg., ponieważ wyrażają kategorie morfologiczne i stosunki semantyczne obce słowotwórstwu dołg.

Pierwszy typ takiej adaptacji jest niezwykle rzadki – polega on na tym, że jakaś część wyrazu ros. jest błędnie zidentyfikowana jako rzekomo morfem dołg.:

- [6.22] dołg. *komna* 'pokój, izba' (DW 151) = dołg. *komnata* id. (tamże) < ros. *комната* id., gdzie zakończenie ros. *-ta* zidentyfikowano z przez przypadek jednobrzmiącym dołg. sufiksem posesywnym 3.os.1.poj., tzn. zrozumiano *komnata* jako rzekome *komna-ta 'jego pokój' i wyanstrahowane postać nieposesywną *komna* 'pokój'. – Prawdopodobnie więc postać *komna* powstała w wyniku bardzo wczesniej adaptacji w czasach, kiedy słowa ros. były Dołganom jeszcze stosunkowo mało znane.

Drugi typ adaptacji polega na usunięciu poprawnie rozpoznanego morfemu ros., zbędnego z punktu widzenia morfologii dołg.:

- [6.23] dołg. *hākymat* 'szachy' < ros. *шахмат-ы* id.
 dołg. *ystan* 'spodnie' < ros. *штаны-ы* id.

Trzeci, zapewne najmłodszy typ adaptacji morfologicznej charakteryzuje się tym, że morfem ros. zastępowany jest odpowiednikiem dołg.:

- [6.24] dołg. *kanikul-lar* 'walkacje' < ros. *каникул-ы* id.

7. Zakończenie

Przedstawiony tu przegląd ogranicza się do najważniejszych tylko zagadnień związanych z badaniem zapożyczeń w języku dołg. Niektórych problemów nie można było nieomal przedstawić, ponieważ dotąd ich wcale lub prawie wcale nie badano. Do takich należy na przykład problem słów wędrownych, których liczne przykłady podaje słownik A. E. Anikina (Аникин 2000); dalej, sprawa roli, jaką odegrały poszczególne języki w rozprzestrzenianiu szeregu słów na Syberii i w przekazywaniu ich do dialektów języka ros. (i tym samym po części do języków Europy) – dla tego zagadnienia za punkt wyjścia można wziąć ustalenia J. Janhunena (1985). Innym problemem godnym wspomnienia jest pochodzenie i rozprzestrzenianie się endo- i egzoetnonimów narodów Syberii (zob. np. Helimski/Janhunen 1990).

Nie poruszono tu także problemu istnienia na Syberii lig językowych (typu bałkańskiego), chociaż pisano już o tym nieco i wcześniej, zob. np. Kotwicz 1951: 313 i n., a w najnowszych czasach szereg artykułów problemowi temu poświęcił J. Pusztay (1988, 1995). Badanie języków Syberii pod kątem ewentualnych lig językowych nie przyciągnęło dotąd przesadnej uwagi badaczy, a przecie nie sposób kwestionować tego faktu, iż pewne zjawiska – odnoszące się tak do fonetyki, jak i do słownictwa – rozpowszechnione są w licznych językach reprezentujących odmienne rodziny. Przykładem takiego zjawiska jest alternacja spirantów ze spółgłoską *t*:

- [7.1] dołg. *huor* ~ *hōr* 'strugać, skrawać' = jak. *suor*-id. < ptur. *jōr-> ojr. *tōr*-id.

- [7.2] dołg. *hābiči* 'świeca' = jak. *sūmāči* ~ *tūmāči* id. < ros. *свеча*, l.mn. < *свечи* id.

Alternacja taka występuje również w innych językach tur. i nie-tur. Syberii i ościennych terenów, por. np.

- [7.3] ojr. *kūnāt* 'gorąc, upał' = ogtur. *kūnāš* itp. 'słońce' (Berta 1997 passim).

Próba wyjaśnienia tego zjawiska na gruncie języków ałtajskich zawarta jest w Stachowski 1999: 238, gdzie także dalsze przykłady.

Również leksyka dostarcza dość przykładów, czasem zresztą zagmatwanych, na bliskie związki pomiędzy różnymi językami:

- [7.4] We wszystkich językach Syberii znany jest wyraz *hūča ~ nuča* itp. ze znaczeniem '1. Rosjanin; 2. potwór, straszycło, monstrum'. – Połączenie tych dwóch znaczeń w jednym wyrazie typowe jest właśnie dla języków Syberii. O przyczynach i historii tego zjawiska zob. Janhunen 1997 *passim*, Аникин 2001: 41–46.
- [7.5] Na razie nie doczekała się monograficznego opisu wędrowna nazwa 'fajki', brzmiąca w języku dołg. *gajsa ~ ŋajsa ~ nājsa* itp. Ale dość zajrzeć do słownika Anikina (Anikina 2000: 162), żeby się przekonać, iż wyraz ten i trasy jego wędrowek na Syberii doprawdy zasługują na uwagę badaczy.⁵

* * *

Jak wynika z powyższego tekstu, w badaniach nad zapożyczeniami języka dołg. jest jeszcze wiele białych plam. Naszym celem powinno być takie poznanie tego problemu, by możliwe było napisanie pracy podobnej do studium E. Helimskiego (Хелимский 1989), tj. pracy, która ułożyłaby wyrazy ważne dla historii i kultury Dołganów – tak rodzime, jak i zapożyczone – w porządku chronologicznym.

Tablica: Próba chronologii wyrazów zapożyczonych w języku dołgańskim.

	nad Wilujem			migracja	na Tajmyrze		
	przed XV w.	XV w.	XVI w.	XVII w.	XVIII w.	XIX w.	XX w.
Ewk.	substrat		XXXXXXXX	XXXXXXX	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (ros.?)		
Mong.	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (jak.)						
Ar./Pers.	XXXXX (kirg.)	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (mong. / jak.)			XXXXXXXXXX (rus.)		
Samoj.				XXXXXXXXXXXXXXXXXX			
Ros.				XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX			

Objaśnienie: Literą X oznaczono czas przenikania wyrazów z danego języka do języka dołg. Nazwy języków podane w nawiasach oznaczają możliwe pośrednictwo.

S k r ó t y

anat. = anatolijski; arab. = arabski; czag. = czagatajski; dołg. = dołgański; draw. = drawidyjski; en. = eniecki; ewk. = ewenkijski; ind. = indyjski; jak. = jakucki; jap. = japoński; jenis. = jenijski; jug. = jugski; kamas. = kamasynski; ket. = kecki; kirg. = kirgiski; komi = komi (zyriański i permski); kott. = kottski; mator. = matorski; mong. = mongolski; n- = nowo- (np. npers. = nowoperski); ngan. = nganasański; ogtur. = ogólnoturecki; ojr. = ojrocki; osm. = osmański; pers. = perski; piśm.mong. = piśmiennie-mongolski; pol. = polski; ptur. = praturecki; rom. = romański; ros. = rosyjski; samoj. = samojedzki; selk. = selkupski; st- = staro- (np. sttur. = staroturecki); szor. = szorski; tat. = tatarski; tel. = teleucki; tung. = tunguski; tur. = (ogólno-)turecki; turw. = tuwiński; ukr. = ukraiński; ural. = uralski.

⁵ O wyrazie tym planowany jest artykuł w *Studia Etymologica Cracoviensia* 9 (2004).

Literatura

- DW = Stachowski, M.: *Dolganischer Wortschatz*, Kraków 1993.
- DWB = Stachowski, M.: *Dolganische Wortbildung*, Kraków 1997.
- DWS = Stachowski, M.: *Dolganischer Wortschatz. Supplementband*, Kraków 1998.
- KRD = Stachowski, M.: *Konsonantenadaptation russischer Lehnwörter im Dolganischen*, Kraków 1999.
- ВЭЯ = Романова, А. В. / Мырсева, А. Н. / Барашков, П. П.: *Взаимовлияние эвенкийского и якутского языков*, Ленинград 1975.
- КомпУр = Хешимский, Е. А.: *Компаративистика, уралистика. Лекции и статьи*, Москва 2000.
- Фасмер = Фасмер, М. [= Vasmer, M.]: *Этимологический словарь русского языка, перевод и дополнения О. Н. Трубачева*, т. 2, Москва 1986¹.
- Armon, W.
1977 *Polscy badacze kultury Jakutów*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Berta, Á.
1983 *Die russischen Lehnwörter in der Mundart der getauften Tataren*, Szeged.
1997 *künäs und quñaš – Studia Etymologica Cracoviensia* 2: 23-31.
- Fujishiro, S.
1992 Dolgan materials from Taymyr [po jap.]. – *Gengogaku Kenkyu. Linguistic Research* 11: 261-284.
1999 Two linguistic materials from Dolgan in Tajmyr. – Fujishiro, S. / Shogaito, M. (eds): *Issues in Turkic languages – Description and language contact*, Kyoto: 75-103.
- Hellmski, E.
1997 *Die matorische Sprache. Wörterverzeichnis – Grundzüge der Grammatik – Sprachgeschichte*, Szeged.
- Hellmski, E. / Janhunen, J.
1990 Once more on the ethnonym “Tungus”. – *Specimina Sibirica* 3: 67-72.
- Janhunen, J.
1977 “Porsa” – a Siberian cultural term. – *Studia Orientalia* 47: 103-107.
1985 The Tungus peoples and the conquest of Siberia. – Jarring, G. / Rosén, S. (eds): *Altaistic studies* [PLAC 25], Stockholm: 73-77.
1997 The Russian monsters. On the etymology of an ethnonymic complex. – *Studia Etymologica Cracoviensia* 2: 159-165.
- Joki, A. J.
1952 *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen*, Helsinki.
- Kalużyński, S.
1961 *Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache*, Warszawa.
1986 *Tradycje i legendy ludów tureckich*, Warszawa.
- Kotwicz, W.
1951 *Studia nad językami altajskimi*. – *Rocznik Orientalistyczny* 16: 1-317.
- Maciuszak, K.
1998 New Persian *nān* ‘bread’ and its reflexes in Siberian languages. – *Studia Etymologica Cracoviensia* 3: 17-23.
- Nagrodzka-Majchrzyk, T.
1978 *Geneza miast u dawnych ludów tureckich (VII-XII w.)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Pisowicz, A.
1985 *Origins of the New and Middle Persian phonological systems*, Kraków.
- Pomorska, M.
1995a New Persian loanwords in Anatolian-Turkish dialects (1). – *Studia Turcologica Cracoviensia* 1: 91-123.

- 1995b On the phonetic adaptation of some Russian loanwords in Tuvian. – *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze* (Kraków) 117: 93-102.
- Pusztay, J.**
 1988 Sibirien – Schmelztiegel von Sprachen? – *Specimina Sibirica* 1: 153-158.
 1995 *Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische)*, Wiesbaden.
- Scharlipp, W.-E.**
 1992 *Die frühen Türken in Zentralasien. Eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur*, Darmstadt.
- Stachowski, M.**
 1992 Persische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung. – *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 142/1: 105-119.
 1995 Arabische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung. – *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze* (Kraków) 117: 125-138.
 1996a Über das Alter der dolganischen Sprache. – *Türk Dilleri Araştırmaları* 6: 123-130.
 1996b Über einige altaische Lehnwörter in den Jenissej-Sprachen. – *Studia Etymologica Cracoviensia* 1: 91-115.
 1997 Altaistische Anmerkungen zum "Vergleichenden Wörterbuch der Jenissej-Sprachen". – *Studia Etymologica Cracoviensia* 2: 227-239.
 1998 An example of Nganasan-Dolgan linguistic contact. – *Turkic Languages* 2/1: 126-129.
 1999 Korean-Turkic studies. – Brzezina, M. / Kurek, H. (eds): *Collectanea linguistica in honorem Casimiri Polański*, Kraków: 231-241.
- Szynkiewicz, S.**
 1984 *Herosi tajgi. Mity, legendy, obyczaje Jakutów*, Warszawa.
- Turza, J. / Turza, O.**
 1996/97 Die östlichen Dolganen im Nordwesten von Jakutien. – *Philologia Fenno-Ugrica* 2-3: 19-37.
- Wegner, H.**
 2002 *Vergleichendes Wörterbuch der Jenissej-Sprachen*, Bd. 1-3, Wiesbaden.
- Авикин, А. Е.**
 2000 *Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеосирийских языков*, 2-е издание, Новосибирск.
 2001 Из воспоминаний полевого ученого секретаря. – *Фольклор и литература Сибири: памяти А. Б. Сохтоева*, Новосибирск: 34-63.
- Панин, Л. Г.**
 1991 *Словарь русской народно-диалектной речи в Сибири XVII – первой половины XVIII в.*, Новосибирск.
- Слепцов, П. А.**
 1975 *Русские лексические заимствования в якутском языке (послереволюционный период)*, Москва.
- Стаховски, М.**
 1997 Заметка по поводу арабских и персидских заимствований в долганском языке и путей их проникновения на север. – *Türk Dilleri Araştırmaları* 7: 41-54.
- Хельмский, Е. А.**
 1989 Самодийская лингвистическая реконструкция и праястория самодийцев. – *Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока (ИВ АН СССР)*, ч. 2: 2-20 [przedruk w: *КомпУр* 13-25].
 1990 Этимологические заметки. – Улуканов, И. С. (ред.): *Исследования по исторической грамматике и лексикологии*, Москва: 30-42.
 1994 Нганасанские заимствования в долганском языке: К выходу в свет долганского словаря М. Стаховского. – *Таймырский этнолингвистический сборник* 1: 234-237 [przedruk w: *КомпУр* 320-322].

NOTA O AUTORZE

Marek Stachowski, pracuje na stanowisku profesora zwyczajnego w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, gdzie również piastuje funkcję prodziekana ds. studenckich na Wydziale Filologicznym. Jest członkiem Komisji Orientalistycznej PAN, Komitetu Nauk Orientalistycznych PAN, oraz Komisji Językoznawstwa PAN. Założyciel periodyku *Studia Etymologica Cracoviensia*. Współorganizował i prowadził wykłady w Institut für Turkologie na Freie Universität w Berlinie; brał udział w holenderskim projekcie badawczym *Lehnwörter des Dolganischen*, jak i w ekspedycji badawczej na Płw. Tajmyr (za Kołem Polarnym). Jest autorem 6 monografii książkowych i około 150 artykułów i recenzji; redagował 1 tom materiałów konferencyjnych, 1 księgę jubileuszową oraz 8 tomów czasopisma *Studia Etymologica Cracoviensia*.